

ԳՐԱԿԱՆ—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԴԱՌԱՆԱՐԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒ-
ԹԻՒՆԸ ՇԱՐԱԿԱՆՆԵՐԻ ՎՐԱՅ.

Բայցի Աւետարանի պատմութեան ուսումնից՝ հոգեւոր երգը յաճախ միաժամանակ ծառայում է ժողովրդին նաեւ դաւանաբանական ուսում տալու: Այսպիսի շարականների ամենապարզ և հին տեսակն իր մէջ ամփոփում է սովորաբար Գրիգորի Աստուծաբնոյհանուր ստորագրւածները: Յետագայ դարերում սակայն մուտք են գործում և այնպիսի դաւանաբանական խնդիրներ, որոնք եկեղեցու մէջ վէճի ու պատահական անարկայ են դարձած: Այս վերջին տեսակի շարականները, բնականօրէն, առանձնապէս աչքի են ընկնում իրենց սառն ու վերացական բնութեամբ: Առնենք իբրեւ օրինակ Հոգեգալստեան կանոնները, որոնք եօթն են: Այս շարականների մէջ ընդհանրապէս Աւետարանի յարասութեամբ Ս. Հոգու գալստեան պատմութիւնն է լինում, բայց յաճախ յիշատակութիւն է լինում նաեւ դաւանաբանական խնդիրների. «Օրհնութիւն ի բարձունս ելողին ի Հօրէ, հոգւոյն սրբոյ», «գորքարեցին ճամադողական», «ներդրուին անբաժանելի», «Զերևումն Հոգւոյն տաննը վերաբերեալ, Աստուած խոստովանիմք նորոգող եւ կենդանաբար», «Ետտապանիմք աստուած զՀոգին սուրբ ըղիսումն և լրացուցիչ զամենայն», «Զկւղն ի Հօրէ, գէակից որդւոյ սուրբ զՀոգին օրհնեցէք», «Մեծացուցանելով զկւղն ի Հօրէ», «Որ յամենայնի ևս աստուածութիւն», «Որ հարաշարժ ի յաղբերէն յառաջ ըղիսեալ անհատաբար ի յորդւոյ արբապէս ս. Հոգին... Որ յանսկիզբն և ի միշտ ի յէջն, նոյնազոյ բնութեամբ, անորիչ բաժանմամբ ի յորդւոյ արարչակից ս. Հոգին» ևլն: Ահա թէ ինչպիսի դաւանաբանական խնդիրներ տեղի ունին Հոգեգալստեան առաջին օրուայ կանոնի մէջ, որ շարականների աւանդութեամբ դեռ հին են համարւում, վերադրուելով Մովսէս Քերթազին կամ Անանիա Շիրակացուն: Յաջորդ վեց օրերի կանոնները, որ Շարականները ընծայում են Ներսէս Շնորհալուծն, — տանք սակայն վեցերորդ և եօթներորդ օրերի կանոնները Ներսէս Լամբրոնացուն, ¹⁾ — աւելի ևս զբաղւում են այսպիսի խնդիրներով:

1) Ջար. էջմ. 1861 եր. Ա. գ. — Ս. վ. Ամատունի, հ. և ն. Պար. Ջար. եր. 105 հա.

«Նոյն եւ նման Հօր եւ Որդւոյ,
Հոգիդ անեղ եւ համազօյ:
Բզխումն Հօր անքննարար,
Առող յորդւոյ անճառարար»...

«Որ բոլորից եւ պատճառ էից անպատճառից եւ որոց պատ-
ճառաւ Հայր անձին եւ անակիզքն, Որդւոյ պատճառ անժամանակ
ծննդեամբ եւ Հոգւոյ բզխման անքննարար»...

Եւ այսպէս լի ու լի են դաւանաբանական խնդիրներով այս
եօթն օրուայ կանոնների բոլոր չարականները, որոնցից վերջինը,
եօթներորդ օրուայ կանոնի «Համբարձին», ամբողջ ութ տուն,
ոչ մի որ եւ է դէպքի պատմութիւն ունի իր մէջ, ոչ էլ օրհնութիւն
կամ փառաբանութիւն, այլ ծայրէ ծայր լոկ սառն դատողութիւն է
ս. Հոգու մասին. «Հոգին սուրբ էր միշտ եւ է եւ եղիցի. ոչ սկսեալ
եւ ոչ դադարեալ, այլ միշտ ընդ Հօր եւ Որդւոյ կարգեալ թուեալ եւ
միշտ օրհնեալ է ի յաւիտեան»: Եւ այսպէս մինչև վերջը, Դա ար-
դէն բանաստեղծութիւն չէ, այլ լոկ չոր ու ցամաք դաւանաբա-
նութիւն:

Արդարեւ շատ չեն այն երգերը, որոնք ամբողջապէս յատուկ
դաւանաբանութեան համար յօրինուած լինին. բայց չափազանց
մեծ է այն երգերի թիւը, որոնց գրեթէ ամբողջ նիւթը—փառաբա-
նութեան կամ օրհնութեան մասը հանած—կազմուած է լոկ դա-
ւանաբանութիւնից, եւ կամ որոնց այս կամ այն տողի մէջ դիտա-
ւորեալ կերպով սահեցրած է որ եւ է դաւանութիւն: Օրինակ՝ Ծննդե-
ղեան «Խորհուրդ մեծ» նշանաւոր օրհնութեան վերջին տան մէջ,
թւում է թէ բանաստեղծը շատ բնականօրէն, անգիտակցաբար
գրել է «ոչ մեկնելով ի Հօրէ» բառերը.

Անբաւելին երկնի եւ երկրի
Ի խանձարուրս պատեցաւ:
Ոչ Բեհեմէթ է Հէբէ՝
Ի սուրբ այրին բաղմեցաւ.

Բայց դա յատուկ գիտաւարութեամբ արուած բան է. եւ դա-
ւանաբանութեան այդ խնդիրը շատ է զբաղեցրել մեր Ծննդեան
երգիչներին.

Ծննար ի կուսէ անճառ միութիւն,
Անբաժանելի եւ միշտ գոլով,
Ոչ Բեհեմէթ է Հէբէ—էն Զոյշ:
Զրեղ օրհնեմք Աստուած հարցն մերոց (եր. 24):

Ամենասովորական ձևն է, սակայն, աստուածային և մարդկային յատկութիւնների հակադրութիւնը: Առնենք դրա համար Մեծի շարաթի թաղման կանոնը:

Այս կանոնի «օրհնութիւնը» կազմուած է երեք երգից, իւրաքանչիւրն երեք անից: Առաջին երգը, որը «իւր սարօք» ընծայում են շարականոցները ա. Սահակ Պարթևին, ինչպէս երևում է, յօրինուած է տօնական հանդէսի, թափօրի համար, դա սկզբից մինչև վերջը հիւսուած է գիտաւորեալ, որոշ նպատակով կազմուած հակադրութիւններից: Բանաստեղծն ամեն առաջին տողի մէջ դնում է Բրիտանոսի աստուածային յատկութիւնները և ապա յաջորդ տողի մէջ ճարտարութեամբ յիշեցնում է նրա թաղման պատմութիւնից մի այնպիսի վայրկեան, որ առաջին տողերի մէջ յիշուած աստուածային յատկութեան հետ մեծ հակադրութիւն է կազմում. որով և այս բանաստեղծութիւնը զարնում է յտողի ոչ այնքան զգայաբանների, որքան մաքին: Այս ձևով սակայն կարողանում է երգիչն արտայայտել իր սքանչազօւմը և մի բաւական վնճ ու վնաս բանաստեղծութիւն յօրինել:

Պարզեւատուն ամենեցուն

Այսօր խնդրի պարգեւս ի Պիղատոսէ:

Եւ արկողն զլոյս որպէս զօթոց՝

Հաւանի պատիլ ի Յովսէփայ:

Երկրորդ և երրորդ «օրհնութիւններն» մէջ, ինչպէս և այս կանոնի այս ամբողջ շարքի մէջ, սոցնպիսի հակադրութիւններով, երբեմն նոյնութեան հասնող կրկնութիւններով, շարունակ յեղյեղուում են նոյն գաղափարներն ու նոյն դէպքերը:

Այս կրկնութիւնները, որ ձանձրալի միատեսակութիւն են մտցնում ոչ միայն այս, այլ և ուրիշ կանոնների մէջ, մեր այժմեան ճաշակով բանաստեղծութեան պակասութիւնն են կազմում. բայց մի ժամանակ զբաժն է համարուել ևն հոգևոր երգի արժանիքը: Կրկնութիւնը, եթէ ամբողջ կանոնի յօրինողը մի բանաստեղծ է, առաջանում է մի գլխաւոր պատճառից, ինչքան էլ բանաստեղծն ընդունակ լինի, նա չի կարող ութ ինը երգ գրել նոյն նիւթի մասին և ամեն անգամ նոր գաղափարներ ու նոր ձևեր ստեղծել. նա ստիպուած է ճապաղել իր ասելիքը և մի երկար ու ձիգ կանոնի մէջ նոյն միտքը նոյն ձևով զարգացնել շարունակ: Իսկ եթէ կանոնի տարբեր մասերը տարբեր բանաստեղծների գրած են, այդ ժամանակ կրկնութիւնը ծագում է այն ընդհանուր երևոյթից, որ գտնում ենք միշտ բոլոր գրական տեսակների մէջ: Մտքի և

ձևի սկզբնական ճարտար գիւտերը մի հաստատուն կերպարանք են տալիս բանաստեղծութեան որոշ տեսակի, ստեղծում է որոշ կազմակարգ, որից դուրս գալ չին կարողանում յաջորդ բանաստեղծները։ Այս դէպքում նմանողութիւնն անխուսափելի է։ Այսպէս մեր միջնադարեան աշխարհիկ երգիչները նման և նոյն ձևերով գովում են գեղեցկութիւնը, վարդ ու գարուն։ Կրօնական օրհներգութեան մէջ սակայն այս նմանողութիւնը բառացի կրկնութեան է հասնում, որովհետեւ ինչպէս հաւաքքի համար որոշ, հաստատուն դաւանանքներ են ստեղծուում, նոյնպէս այդ արտայայտելու համար որոշ բառեր ու բանաձևեր են առաջ գալիս։ Եւ այս-երկուսը, եկեղեցւոյ ընդունած դաւանանքն ու նրա արտայայտութեան պատրաստի կանխահաւան ձևը, պարտաւոր էր բանեցնել ամեն երգիչ։ Սուտի և նոյն նիւթի մասին զրոգ բանաստեղծները ընականաբար յաճախ նոյն դաւանաբանական խնդիրներն են չօչափում, նոյն ստորոգելիներն են ասում նման հակադրութիւններով, այսինքն բազդատութիւն են դնում Քրիստոսի աստուածային և մարդկային յատկանիշների մէջ։ Եւ այս հակադրութիւնները կազմում են մեր տէրունական տօների շարականներից շատի էութիւնը, որովհետեւ ծննդեան տօն լինի թէ թաղման, յարութեան տօն լինի թէ համբարձման, միշտ նոյն մարդեղութեան անօրինական խորհուրդն է, որով Քրիստոս և՛ Աստուած և՛ մարդ է։

Մանուկ անժամանակ ի Հօրէ,

Եւ ժամանակաւ զոյացեալ։

Մենալ լինի Աստուած եւ մարդ (Եր. 27)։

Այսպիսի հակադրութիւնների մէջ բանաստեղծների անձնական գիւտը միայն այն է, թէ որ աստուածային ստորոգելին, որ ընդունուած է դաւանաբանութեան մէջ կամ յայտնուած է՝ Ա. զրքում, Քրիստոսի որ մարդկային յատկութեան կամ արարքի հետ կը կապեն։ Եթէ բանաստեղծը չնորձքով է, այս տեսակէտից հարկաւ մի նոր բան անում է, թէ չէ՞ նա կրկնում է իր նմանողութեան աղբիւրը։ Դրա մի լաւ օրինակն է Մեծի չարաթու նոյն թաղման կանոնը։ Այս տեղ ամբողջ կանոնի մէջ մի քանի անգամ պատմուած է նոյն բանը, թէ ինչպէս Յովսէփը Քրիստոսի մարմինը խնդրում է Պիղատոսից, պառանջում է, դնում նոր գերեզմանի մէջ, թէ ինչպէս նրա գերեզմանը կնքում են, և զինուորները պահպանում։ Այս պատմութիւնն ամբողջ կայ արդէն առաջին «օրհնութեան» մէջ՝ «Պարգևատուն ամենեցուն», որ հին երգ է, և ինչպէս ասացի, վերագրում է Ս. Սահակ Պարթևին։ Նոյնը կրկնում է և միւս երկու «օրհնութիւնների» մէջ, որ Ն. Շնորհապուն են վի-

բաղրում, և կանոնի միւս մասերի մէջ, որ դարձեալ Սահակ Պարթեկին հն վերագրում, բայց տարբեր ձևերով: Դեհնք դէմ ու դէմ այդ երգերի նոյն պատմութիւնը կրկնող տողերը:

I.

- 1-ին շրջն. Պարթէ-դ-ն ամենեցուն
Այսօր, Էնդրէ պարթէ-ն ի Պիղատոսէ:
2-րդ շրջն. Կէնք-նէն յ-նէ-դէնէն Գրիտոս
Այսօր Էնդրէ Դրէ-ն Տէ-ն-ն ի Պիղատոսէ:
Ոչ-րդ. Որ թաշխողդ ես բարութեանց
Եւ պարթէ-դ-ն արարածոց քոց.
Այսօր հաճեցար խնդրիդ
Ի պարթէ-ն Տէ-նէն ի Պիղատոսէ...
Տէրդ. Յովսէփ ճշմարիտ եւ արդար
Հայցէր ի Պիղատոսէ.
Զհասարակաց պարթէ-դ-ն.
Որ տուաւ մեզ զանձ անկողոպտելի:

Այս չորս երգերից առաջինի և վերջին երկուսի մէջ նոյն դադափարը, նոյն հակադրութեամբ դրուած է Պիղատոսից Յիսուսի մարմինը խնդրելու պատմութեան մէջ. եթէ ճիշտ է չարակնոցների աւանդութիւնը, թէ այդ երգերի հեղինակը մէկ է, ուրեմն բանաստեղծը կանոնի չարքերի մէջ փոքր ինչ տարբեր ձևերով կրկնել է իր մի անգամ մտածածը: Երկրորդ օրհնութեան մէջ սակայն ներսէս Շնորհալին ոչ թէ «պարզեատուի» իրրիս պարզի խնդրուելու հակադրութիւնն է առնում, այլ «յաւիտենական կենդանին» որպէս մեռեալ խնդրուելու. բայց այս հակադրութիւնն էլ անպայման ծնուած է Սահակ Պարթեկին վերագրուած երգի երկրորդ տան առաջին մասից:

II.

- 1-ին շրջն. Եւ Դրէ-ն շէ-ն-ն Դրէ-ն շէ-ն-ն
Հաւանի պատիլ ի Յովսէփայ:
2-րդ շրջն. Եւ Դրէ-ն-ն թ-ն-ն շէ-ն-ն Ար-Տ-ն
Յանձն առնու պատիլ ի Յովսէփայ:
Ոչ-րդ. Որ զանձառ շէ-ն-ն փառաց
Ի Դրէ-ն շէ-ն-ն Դրէ-ն-ն Դրէ-ն-ն,

Այսօր անմահ խոնարհութեամբ
 Պատեցար ի Յովսէփայ...
 Տէրջ. Պատեալ սուրբ կըսաւօր
 Զմարմինն տէրունականն.
 Զ-բն-նն շնչ-բն-նն շնչ-բն-նն.
 Որ զգեցոյց մեզ զգեստ անկողոպտելի.

Այստեղ եւ նոյնն. Լնք տեսնում, ինչ որ առաջին դէպքում.
 առաջին և վերջին երկու երգերի մէջ քանաստեղծը նոյնը կրկնում
 է. մինչդեռ Շնորհալին պատանուկու գէմ գնում է ուրիշ աստուա-
 ծային յատկութիւնն.

III.

1-ին բն. Կենդանատուն ամենեցուն
 Այսօր զնի ի նոր գերեզմանի...
 Արարածոց փրկութիւն Քրիստոս
 Այսօր եղաւ ի նորափոր վիմի:
 2-րդ բն. Անմահութեանց տուող Քրիստոս
 Այսօր ի հող մահու խոնարհեցաւ.
 Եւ քնակեալն ի լոյս անմտոյց՝
 Թաղեցաւ մարմնով ի սիրտ երկրի.
 Արեգակն արգարութեան Քրիստոս
 Այսօր եղաւ ի զրի ստուերականի.
 Եր փառացըն հօր ճառագայթ
 Ծածկեցաւ վիմով ի մէջ երկրի:
 3-րդ բն. Կուսածին մարմնով Քրիստոս
 Այսօր զընի ի լոյս գերեզմանի:
 Զոր ոչ քնութիւնք արարածոց՝ զատուած՝ տանիւր՝
 Մահուամբ սահմանեալ զնի ի նոր գերեզմանի...
 Տէրջ. Եղաւ ի նորափոր ի վիմի...
 Որ զնախաստեղծն կենդանացոյց:

Այսպէս և շարունակութեան մէջ.
 Եւ այս հակադրութիւնների մասին բացատրութիւններ տալն
 աւելորդ եմ համարում. միայն այսքանը պիտի դիտել տամ, որ
 Շնորհալուն ընծայուած 2-րդ և 3-րդ «օրհնութիւնների» («կեն-
 դանին յաւիտենից» և «կուսածին մարմնով») հատուածներն իրար
 չեն հանդիպում. III հատուածի մէջ այդ երկուսը իրար հետ եմ
 դրել, բայց դրանք նոյն դէպքի ընդարձակումն են մանրամասնու-
 նութիւններով, և մէկը միւսի ոչ թէ կրկնութիւն է, այլ շարու-

Նախութիւն. «Կենդանին յաւիտենից» օրհնութեան մէջ բանաստեղծը պատմում է գործողութիւն կատարելը, մինչն զերեզմանի դուռը վէժով ծածկելը, իսկ «Կուսածին մարմնով» օրհնութեան մէջ առնւում է նախ՝ պատմած գործողութեան հետեանք վիճակը, այն է՝ Քրիստոսի դրուած լինելը զերեզմանի մէջ, և ապա չարունախում է պատմել գործողութիւնը. այնպէս որ այս երկու «օրհնութիւնը» կազմում են մի ամբողջութիւն, մի երգ, բաժանուած երկու մասի. Այս հանգամանքը իր կողմից վկայում է, թէ մի բանաստեղծ է այս երկու «օրհնութեան» հեղինակը, որ նմանելով Սահակ Պարթևին՝ վերագրուած երգին՝ վեց տուն երգի մէջ նոյն կարգով նորից երգել է Քրիստոսի թաղման պատմութիւնը, Բայց որովհետեւ այդ պատմութիւնը հինգ վայրկեան ունի, ուստի «Պարգեատուն ամենեցուն» երեք տուն երգի մէջ, քանի որ ամեն տան մէջ երկու վայրկեան է առնւում, բանաստեղծը մի անգամ միայն նոյն բանը կրկնում է. «Այսօր դնի ի նոր զերեզմանի», «Այսօր եղաւ ի նորափոր վիմի», իսկ Շնորհալին իր վեց տուն երգի մէջ մեծ ճարտարութեամբ, թերեւ ազդուած «Պարգեատուն ամենեցուն» երգի այդ կրկնութիւնից, մտածում է զերեզմանի մէջ դրուելու նոր մանրամասնութիւններ, որոնք բնականօրէն յաջորդում են իրար, այն է՝ մարմինը խոնարհեցնում են դէպի մահու հողը, մոյցնում են երկրի սիրտը (այրը), դնում մութ փոսի մէջ և դուռը քարով ծածկում, և նոր թէ՛ արգէն կուսածին մարմնով Քրիստոսը դրուած է կոյս զերեզմանի մէջ և կնքւում է մատանիով, Արանից յետոյ, դարձեալ ներշնչուած նոյն կանոնի «ողորմեայի» այս խօսքերից՝ «ի զերեզմանի տքնեալ», մի նոր վիճակ է պատկերացնում՝

Արթուն բնութեամբ արարիչն ամենեցուն

Այսօր ննջէ ի մէջ մահացելոց,

Ապա ոչ թէ զինուորների պահպանութեամբ է վերջացնում ամբողջը, ինչպէս ս. Սահակին՝ վերագրուած երգի մէջ է, այլ երկու նոր վայրկեան եւ աւելացնելով՝

Յնծումիւն արարածոց Քրիստոս

Այսօր արտասուի որպէս մեռեալ ի տրամադգեցիցն,

Եւ բուրումն անմահութեան

Խնկի ի զգաստիցն իւզարերից,

Թէ երբ է մեր հոգեւոր երգի մէջ մտել Քրիստոսի աստուածային և մարդկային յատկութիւններից այսպիսի հակադրութիւններ կազմելու արուեստը, այդ յայտնի չէ, Դա յատուկ հայոց հոգեւոր երգի մի ձև չէ, և իր բնատրութեամբ այնպիսի է, որ ա-

մենավաղ ժամանակներում ևս կարող էր գործադրուել ևկեղեցական բանաստեղծութեան մէջ: Մեր չարակնոցների աւանդութեամբ Ս. Սահակ Պարթևին վերագրուած երգերի մէջ արդէն գտնոււմ ենք այդ ձևի չափազանց գործածուած. բայց դեռ ճշտուած չէ այդ աւանդութիւնը, և մենք չգիտենք, թէ արդեօք իրօք Սահակ Պարթևը հոյսոր երգերի հեղինակ է. թէ ոչ: Յամենայն դէպս այդ եղանակը, որ բաւական սիրուած է մեր տէրունական տօների չարականների մէջ,— առանձնապէս Մենդեան, Տեսոներնդառաջի, Մաղկազարդի ու Աւագ շարաթի կանոնների մէջ, հին է երևում: Ս. Սահակին վերագրուած մի հարց ու գործատան մէջ*), որի փոխանակ յետագայում անցել է Ներսէս Շնորհալու «Որ ի քրօթէական աթոռ հարցը, արդէն գործադրուած է այդ եղանակը. իսկ այդ խափանուած հարցը, եթէ Ս. Սահակի գործ չէ, անպայման հին է, քանի որ չափ արդ յօրինուածք ունի և առաջին տունը նոյն իսկ յարասութիւն է Ս. Գրքի օրհնութեան: Նրա մէջ գտնոււմ ենք հետևեալը.

Որ յաթոռս քերովբէից
Հանգչի Բրիստոս Աստուած,
Այստր ի նոր յաւանակի
Նստիլ հաճեցաւ:

Արդ այս մի և նոյնը կրկնուած գտնոււմ ենք Մաղկազարդի կանոնի միւս մասերի ևս, ինչպէս և Շնորհալու գրած նոր հարցի մէջ:

1-էն օրհն.	Որ վերօրհնիս յաթոռս քերովբէից,
Ի վերայ նստիլ յաւանակի հաճեցար...
2-րդ օրհն.	Այսօր զանքսկիզբն Բանն,
Որ յաթոռ փառաց ընդ Հօր,
Յերկրի երեւեալ տեսար...
Այսօր յաւանակ քերօթէ...
3-րդ.	Որ ի քրօթէական աթոռ
Ընդ Հօր նստէիր բանդ աստուած,
Այսօր խոնարհութեամբ
Նստար մարմնով նոր յաւանակի...
Մէջ.	Քանզի Բրիստոս,
Որ էնն ի յաթոռ փառաց,

*) Ս. վ. Ամատունի, Հ. և Ն. Պար. Շար. եր. 88. «Ոց զերիս մանկունսն ի հնոցին ապրեցուցեր, տրհնեալ յախտեան»:

Տէր:

Այսօր մտանէ ի քեզ,
Նստեալ ի վերայ յաւանակի նորոյ:
ԶՔրիստոս Յաղատորն,
Որ էն ի յաթոս փառաց,
Տեսար ի յերկրի,
Նստեալ ի նոր յաւանակի:

Ճ-Է-:

Անակիգըն բանըն Հօր,
Որ ի վերայ քերօթիցն հանգչի,
Այսօր ի վերայ յաւանակի նորոյ նստեալ . .

Է-Է:

Զոր սերովբէքն ծածկարար ընդունիլ ոչ յաւէին,
Ի վերայ յաւանակի նորոյ նստեալ
Բարերանեցաւ ի տղայոց:

Եւ դիպմամբ օրինակներ շատացրի՝ ցոյց տալու համար, թէ ինչպէս առաջին բանաստեղծին, որ դժբախտ միտքն է ունեցել՝ Աստուծոյ քերովբէական փառաց աթոռի հետ համեմատելու այն աւանակը, որի վերայ նստում է Յիսուս. հետեւում են յաջորդները, կամ զուգէ և ինքը նոյն բանաստեղծը կանոնի միւս մասերի մէջ շարունակ կրկնում է մի և նոյնը: Աւելացրէք վրան, որ առանց համեմատութեան էլ յաճախ կրկնում է՝ «ահա թաղաւոր քո գայ՝ նստեալ յաւանակի նորոյ», կամ «այսօր ընդ հրակերպեան դասուցըն օրհնաբանէին ձերքն ոստովք և տղայքն արմաւենեօք»... Եւ մենք ունենում ենք Ծաղկաղարդի և երկրորդ, Ողբգովման ծաղկաղարդի կանոնների 13, պարականոն շարականների հետ՝ 17 երգերը:

Բայց այդ բաղդատութիւնը միայն Ծաղկաղարդի կանոնով չի վերջանում, նոյնը տարբեր ձևերով յեղյեղում է և միւս կանոնների մէջ, ինչպէս Մեծի երեքշաբաթի տէրյ. «Որ նստիս ի քերօթս Աստուած բանդ, այսօր վասն մեր խոնարհութեամբ նստար ի լերինն Զիթենեաց», Մեծի չորեքշաբթի օրն. «Որ յաթոս փառաց բազմեալ ընդ Հօր անեղղրնակից բանդ, այսօր բազմել ընդ հողեղէնան յանձըն առեր», Մեծի հինգշաբաթի օրն. «Որոյ աթոս քերօթէ, ի վեր նստունն բազմեցար» ելն Այսպէս և ծննդեան կանոնների մէջ՝ «Որ յանձառելի աթոս ընդ հօր փառակից բանն ի յերկրի երևեցաւ» (եր, 28). «Որ յանմատոյց լուսոյ ծածկեալ ընդ Հօր և սուրբ Հոգւոյն ի քրօթականն հանգչէիր յաթոս, այսօր խանձարուրօք պատեցար և յանբանից մուր եղար» (եր, 32). «Որ ի քրօթական աթոսդ նստիս»... (եր, 31). «Որ յանարուեստ աթոս նստիս և ընդ Հօր ևս յէութեան, յանբանից մուր եղար» (եր, 35). «Որ ի հրեղէն աթոս ևս բնակեալ»... (եր, 37). Տեսանքնգառաջի. «Որ յանարուեստ աթոս նստիս բարերանեալդ ի հրէշտակաց, այսօր ի Սի-

մէօնի բառնալով ի գիրկս... (եր. 66). «Աթոռ քրօթական երեսալայտօր Սիմէօն...» (եր. 69) ելն:

Այսպիսի բաղդատութիւնների տեսակների թիւը բաւական չափ է. բայց ինչքան էլ զրանք բաղձազան լինին, որովհետեւ նոյնը յաճախ կրկնուում ոչ միայն նոյն, այլ և տարբեր կանոնների մէջ, ուստի և մեր հոգևոր երգը տաղակալի միակերպութիւն է ստանում: Բանաստեղծների երակայութիւնն աղատ չի գործում, նրանք կաշկանդուած են մեռւում մի անգամ արդէն ստեղծուած ձևի մէջ և մեքենայօրէն կրկնելով նոյնը՝ յօրինում են իրենց նոր երգերը: Դրա պատճառն այն է, ինչ որ վերևում զրինք. եկեղեցու մէջ Բրիտտօսի համար հաստատուն դաւանութիւն է ստեղծուում, որոշուում են Բրիտտօսի աստուածային ստորոգելիները, լինին եկեղեցու հայրերի թէ մեկնաբանների ձեռով:

Բացի դաւանաբանական ուսումից՝ շարականների նիւթի և արուեստի վրայ մեծապէս ազդել է նաև մեկնաբանութիւնը, որով ս. Դրքի պարզ իրողութիւններին ու իրերին տրուած են խորհրդաւոր, սիմբոլիկ նշանակութիւն, և Աւետարանի այս կամ այն դէպքի հետ կապուած է չին Կաակարանի որ և է դէպքը Այս սքոլաստիկական բացատրութիւնները զարգանում էին մեկնութիւնների ու ճառերի մէջ. բայց որոշ մեկնութիւններ և նմանութիւններ ընդհանրացած լինելով՝ ամենքից ընդունելի էին դառնում, և հոգևոր բանաստեղծը պարտաւոր էր հաշուի առնել այդ Ուստի և մեր հոգևոր երգը իր ձևով ու պատկերներով յաճախ կախուած է այդ սքոլաստիկական մեկնութիւններից:

Այս տեսակի շարականների գեղեցիկ օրինակ են ս. Խաչի կանոնները, որոնցից Վերացման ս. Խաչինը վերագրուում է կաթողիկոս Սահակ Զորափօրեցուն: Դրանց մէջ խաչի բոլոր նկարագիրն ու համեմատութիւններն առնուած են մեկնաբանութիւնից. այս դէպքում, օրինակ, այդ երգերն առանձին աների բովանդակութեամբ և պատկերներով չեն տարբերուում Դաւիթ Անյաղթի շնորհանից ի ս. Խաչն*):

Ա. Խաչը յաճախ երգուում է իբրև «նշան յաղթութեան» թշնամիների դէմ, «գաւազան զօրութեան» հաւատացեալների համար՝ երկրի վերայ երեսցած: Ըստ ինքեան այս նմանութիւնն անյաջող չէ. բայց դա ոչ թէ բանաստեղծի մաքի ու երեսակայութեան ծնունդ

*) Կորին վարդապետի, Մամրիշ Վերաճնողի և Դաւթի Անյաղթի Մատենադրութիւնը, Վեներտիկ (1835. եր. 403. դոմ.)

է, այլ լոկ ներամիտ մեկնաբանիս կաշի այդ սիմբոլիկ նշանակութիւնն իբրեւ զօրութեան դաւադան՝ ծագել է Մովսէս Մարգարէի դաւադանի մեկնութիւնից իբրեւ խաչի նշանակ, որ և դանում ենք ոչ միայն Դաւիթ Անյաղթի, այլ նոյն իսկ Շարականի հետեւալ դժուծ տան մէջ.

Գաւազանամու երեւեալ եղիպտական ազգին.

Յուցանելով զզօրութիւն սքրոյ խաչին,

Յափշտակելով զգաւազանսն զիւժական.

Ար Կեւացոյց մեզ սովոր մտանել

Ընդ դուռն անեղաշէն դրախտին տեառն (եր. 504):

Մովսէսի դաւադանի այս մեկնութիւնից է առաջանում, օրինակ, և հետեւալ անյատակ վախարերութիւնը, որի մէջ ակնարկւում է կարմիր ծովին ու փարաւոնին. «Ար զանդունդս մեղաց ծովուն բաժանեցիւ և զբռնաւորն ծածկեցիւ խորօք յաւիտեանական հրով, հաներ զժողովուրդ ք» ի բնակութիւնս երկնից անկեալ զօրացն... (եր. 504):

Այսպէս ս. կաշն է և «մօրենին վառեալ, որ ոչ այրիւր», շարականների մէջ սակայն ոչ միայն կաշը, այլ և Աստուածածինը նոյնպէս կոչւում է «մօրենի անկիզելի», և այս երկուսի համար ևս Մովսէսի մօրենութիւնը ծագում է մեկնաբանից: «Օրհնեալ ես, փայտ սուրբ, որ վերագոյն մօրենւոյն առ կոյսն բնաւորեցար սքանչելօք», գրում է Դաւիթ Անյաղթը (եր. 115) և ապա աշխատում է ապացուցանել, որ խաչի մօրենին «բարձրագոյն զոյհրաչից». Մովսէսի մօրենութիւնը չվառուիլը թերեւս այնքան զարմանալի է, որովհետեւ «գալարագոյն զօրութիւն թփոյն առ հուր աննիւթ տեականութեան՝ թերեւ խորչի ի զարմանց», մինչդեռ խաչի փայտը «յոյժ՝ զիւրակէզ և ցամաք» լինելով հանդերձ «պահեցաւ անկէզ», չնայելով որ նրա վերայ էր աստուածային «հուրը» (Քրիստոս) և նրանից չիբրեւ ետանդնուտ յիմանալի քրայէ՝ արտաշիկագոյն առուհրախառն սուրբ արեանն հոսմամբ ի վերայ իջեալ:

Մեկնաբանի դրածի այս վերջին մասն իմանալուց յետոյ միայն հասկանալի կը լինի շարականի հետեւեալ տունը. «Ար զգիր պարտեաց կողմնին (եւայի մեղքը) լուաց հրաճոս վտակօքն ի տիգախօց կողէն բղխեալ, զօր արբօյց տիեզերաց» (եր. 502):

Դաւիթ անյաղթը Մարգարէից մէջ մի տեղ յիշուած էմանուէլի կառքը, որ և «քառագէժ կառք», այլ և «բազմակն», մեկնաբանում է խաչի համար, և ահա բանատեղծը կրդում է.

զգալով որ նայող մէ դնեալ մեծնաւորաց մարմնով զփառ

Անապատումն կտոր:

Անքննելի խորհրդոյն ընդունարան,

Ո՛վ սուրբ քառամեհ,

Ի սաւառնամեհից յարամելոց սրովբէից

Անտեսարար ահիւ պատուեալ (498)

Առնենք հետեւալը. «Քանզի անմահացաք կենաց փառիւ ի ճաշակմանէ մահարեր պողոյն, որ կանգնեցաւ քառակերպն ի միջակին՝ դիտելով ընդ հարաւ»... Այս տունը հասկանալու համար պէտք է իմանալ, որ մեկնաբանները երուսաղէմը համարել են երկրիս միջակը, այսինքն մէջտեղը, պորտը. այնուհետեւ պէտք է իմանալ, որ Յորի գրքի (ԼԹ, 26) հետեւալ խօսքը՝ «Եթէ ի քումմէ իմաստութենէ եկաց բազէ տարածեալ զթիւս, անշարժ դիտելով ընդ հարաւ», — մեկնել են իբրեւ Քրիստոսի խաչելութեան նշան, թեաւ արած բազէն իբրեւ Քրիստոսի խաչափայտը. նարեկացին նոյն իսկ անշարժ բառը բացայայտում է իբրեւ կամաւ գալն ի խաչ, իսկ ընդ հարաւ դիտելն իբրեւ նշանակում է «սաստել ի դժոխականան, զի արձակեսցեն զարգելեալ ոգիսն»:

Այսպէս և ս. Խաչը, թէ՛ ըստ մեկնաբանին և թէ՛ ըստ երգչին, մարդարէի տեսած եօթնաջահեան ոսկի աշտանակն է, Սարեկայ ծառը, Մովսէսի անապատում բարձրացրած օձը, սրբութեան սեղան, աթոռ տէրունեան, արքայութեան բանալին, անապատի մէջ խրայելացոց առաջնորդող լուսոյ ամպը ևլն. ևլն:

Մի անգամ որ բանաստեղծն այսպէս կաշկանդուած է միջնադարեան աքլոսատիկական մեկնութեամբ, նա այլ ևս չէր կարող ազատ մտածողութիւն ու թռիչք ունենալ, նոր ինքնուրոյն դադափարներ դնել իր երգի մէջ. անհրաժեշտօրէն պէտք է զգացմունքի ջերմութեանը փոխանակէր ցամաք ու սառն գատողութիւնը. նա իր նիւթը մշակում է մեքենայարար. չի կարողանում մեկնաբանների ընդունած պատկերների շրջանակից դուրս գալ և իր համար նոյն իսկ արտայայտութեան նոր, կենդանի զգացած ձևեր ստեղծել. Նրա գործածած նմանութիւններն ու փոխարեքութիւնները շինծու են, մութ ու անբնական. Եւ այս ամենի հետեւանքն այն է լինում, որ մեկնաբանական շարականների մեծ մասը բանաստեղծական ոչ մի արժէք չունին. դրանք խաչի գրոյցների կցկտուր պատմութեան և երգի ձևով:

Սակայն ինչքան էլ բանաստեղծների ճաշակը փչացած է սքոլաստիկական մեկնաբանութիւնից, դարձեալ խաչի երգերի մէջ կան մի քանի այնպիսիները, որոնք զեղեցիկ են իրենց խրախուսական աչխութով. խաչի հաւատքը շատ ջերմ է, և բանաստեղծի սրտից իսկական ոգևորութեան խօսքեր են թռչում առ խաչը,

որոնք իրենց քնարականութեամբ յափշտակում են նոյն իսկ ընթերցողին.

Զօրութիւն սուրբ խաչի քո, Քրիստոս,
 Ար կանգնեցիր ի փրկութիւն աշխարհի,
 Սա՛ պահեսցէ զմեզ յամենայն փորձութենէ: (Եր. 488):

* * *

Դաւանաբանութիւնն և մանաւանդ մեկնաբանութիւնն առանձնապէս ազդել են նաեւ ս. Աստուածածնի երգերի վրայ, որոնք մեծ տեղ են բռնում մեր Շարականացի մէջ, Նրան նուիրուած են իրեն ասոներ ի կանոններից զատ նաեւ Յարութեան օրհնութիւնների երբօրդ տները և «մեծացուցէնները», քանի որ կանոնների շարքի այս վերջին շարականները յօրինուած են իբրեւ կցուրդ Ս. Կոյսի յայտնի գովաբանութեանը, որից և առնուած են կրկնակաները, երբեմն նոյն իսկ երգերի խօսքերը. «Ուրախ լիւր, բերկրեալդ, Տէր ընդ քեզ». «Օրհնեալ ի կանայս», «Քեզ երանիցեն ազգք և ազինք ամենայն», «Օրհնեալ ևս յաւիտեան», երգիչները սովորաբար «մեծացուցանում են» Աստուածածնին, երբեմն միայն բարեբանում կամ օրհնաբանում, խնդրելով նրա բարեխօսութիւնը: Այստեղ ևս զրիթէ բոլոր պատկերներն ու նմանութիւններն առնուած են մեկնաբաններից: Սուրբ Կոյսն է՝ երկին վեհագոյն, քերովրէ հոգեղէն, սիւն հրեղէն, լուսոյն աշտաբակ, սափոր ոսկի երկնային հացին, ամպ թեթեւ, գեղմն իմանալի. «Զքեզ, երկնային դուռն, զոր ետեսն Եղեկիէլ, և ասրն, զոր ծանեաւ. Գեղէօն, սերովրէ հոգեղէն վեհագոյն քերովրէից, օրհնութեամբ զքեզ, Աստուածածին, մեծացուցանեմք» (Եր. 63): Ուրիշ երգերի մէջ նա է՝ խորան լուսոյ, անապական տաճար, մօրենի անկիղելի ևլն ևլն. քոլորը մեկնաբանների յօրինած բացատրութիւններ և ոչ թէ բանաստեղծների երևակայութեան արդիւնք: Դրանց մէջ առանձին տեղ է բռնում լուսոյ պատկերը:

Քրիստոնէութեան առաջին չորս դարերում Պարսից արեգակի և լուսոյ աստուած Միթրայի կրօնը, որ շնորհիւ իր զրաւիչ միատերիաների տարածուած էր և հռոմէական լայնածաւալ կայսրութեան մէջ, ազդում է քրիստոնէական դաւանանքի կազմակերպութեան վրայ: Նիկիական հաւատոյ հանգանակի մէջ Քրիստոս կոչւում է «Աստուած յԱստուծոյ, լոյս ի լուսոյ»: Քրիստոնեաները, լուսոյ պատմունքի ազդեցութեամբ, ազօթքի ժամանակ երեսները դարձնում էին դէպի արեւելք (ազօթաբանն), լուսոյ մեծափառական աշխարհը, որտեղից ծագում է արեգակը, որի հետ նոյնանում է Քրիստոս՝ ար-

դարութեան արեգակը: Նոյն ձևով արեւմուտքը սիմբոլաբար համարուում է խաւարի, ուրեմն և սատանայի բնակարան: Մկրտութեան ժամանակ մկրտուողն ամենից առաջ պէտք է երեսը դէպի արեւմուտք դարձրած հրաժարուէր խաւարի խշխանից, հեթանոսութիւնից (Հրաժարիմք ի սատանայէ): ասպա դառնալով դէպի արեւելք, նա խոստանում էր Քրիստոսի, արդարութեան արեգակի, ծառայ դառնալ: Եւ այսպիսով լոյս, արեգակ, տիւ, կեանք, հուր, արքայութիւն և անապականութիւն, ցնծութիւն և հակառակը՝ դժոխք, մէկ ու գիշեր, տրամութիւն (եր. 392), խաւար, մահ ու ապականութիւն առանձին տեղ են բռնում քրիստոնէական հաւատքի մէջ: Նորոգւում է քրիստոնէական հաւատալիքի մէջ լուսոյ և խաւարի հին կոիւր սիմբոլաբար իրրի իմանալի, զիտութեան լուսոյ և անգիտութեան խաւարի կոիւր շչմարիտ, անհասանելի, անմատոյց, անստունք կամ իմաստութեան լոյսն իրրն աստուածային, քրիստոնէական, իսկ խաւարն իրրն սատանայի, հեթանոսական անգիտութեան կամ կոապաշտութեան խաւար:

Հոգեւոր երգը, լինելով արտայայտութիւն եկեղեցու բնգունած գաւանդութեան, այստեղ եւ իւր մէջ անդրադարձնում է իմանալի լուսոյ այս պաշտամունքը. մեր շարականներէ մօտիւնների մի մեծ մասը, առանձնապէս Աստուածածնի, մասամբ և տէրունական շարականների, կազմուած են այս լուսոյ հաւատալիքի վրայ: Անշուշտ այս ամենը հեթանոսական ազդեցութեան տակ է ծագած, բայց առանձնապէս հայկական չէ. ինչպէս կարծել են ոմանք. մեր հոգեւոր երգերի այս կողմը միայն թերեւ նրա համար աւելի դարգացած է, որ աւելի համապատասխան է եղել մեր հին հաւատալիքներին. ինչպէս որ նոյնը գտնում ենք մեր արդի ժողովրդական հաւատքի մէջ եւս: Դա կազմում է քրիստոնէական գաւառարանութեան մի մասը, որ գեղեցիկ արտայայտուած ենք գտնում Ս. Երրորդութեանը նուիրուած մի գաւառարանական շարականի, «արեւագալի» երգի մէջ, որ առում է այն ժամանակ, երբ ծագում է առաւօտեան լոյսը: Երգիչը հոգւով վերանալով լուսոյ միատիկական աշխարհը և գիմելով լուսոյ Արարչին՝ խնդրում է, որ իր հոգու մէջ ծագէ իմանալի լոյսը.

Նոյն, արարի՛չ լուսոյ առաջին լոյս,
Բնակեալդ ի լոյս անմատոյց հոգի երկնաւոր,
Ի դատուց լուսեղինացի օրհնեալ,
Ի ծագել լուսոյ առաւօտուս՝
Ծագեա ի հոգիս մեր զլոյս քո իմանալի (եր. 396):

Ըստ այսմ Քրիստոս է «լոյս ի լուսոյ ծագումն, արեգակն»

արդար», իմանալի լոյս, արփիական լոյս (եր. 455), աղբիւր լուսոյ և ճառագայթ անշիջանակի լոյս (եր. 246). Նա է «արկողն զլոյս որպէս զօթոյ» (250, 258, 274, 276). Նա իր ծննդով իբրեւ արեգակ ծագում է հերքելու անդիտութեան խաւարը և լուսաւորելու ու կեանք տալու արարածներին.

Ի Հօրէ՛ ծագեցար
Լուսաւորել զարարածս,
Արդարութեան արեգակն.
Տէր, փառք քեզ
Յի Հօրէ լուսոյ
Լոյս ծագեցար մեզ եւ կեանք... (եր. 24, 27, 70 եւլն):

Քրիստոս է «իշխան մահու և կենաց», նրա ամենազօր հրամանից զոգում է մահը, դժոխքը սարսափում ու պարաւում է, ապականութիւնը լուծւում, և խափանում մահու իշխանութիւնը: Այսպէս առանձնապէս Ղազարու յարութեան կանոնի և Գարութեան օրհնութիւնների մէջ: Քրիստոս ոչ միայն լոյս և կեանք է, այլ և Նա է «հուրն Աստուած» (եր. 56), որ իր աստուածային կրակը տարածում է առհասարակ բոլոր տիեզերքը, բարկութեամբ գոռալով իջնում է «ի ստորին կողմն երկրի», դժոխքը, այդ մահու խաւարին բանտը, և այրում է նրա դաները: Նա ինչպէս մի պատերազմող յաղթական թագաւոր իւր հզօր կարողութեամբ քաջութեամբ կուռն է բռնակալ վիշապի հետ, ջարդում է նրա գլուխը և կամ կաղում, գերում է այդ հզօրին, հրդեհելով ու աւերելով նրա ամբուլթիւնները և այնտեղ փախուածներին ու կապուածներին արձակում և ազատութիւն է շնորհում (եր. 51, 56, 67, 131, 272, 278, 329, 706, 707, 711, 716 եւլն): Դա հին արեգակի և վիշապի, լուսոյ և խաւարի կռիւն է, որ իմանալի կերպով փախազրուած է քրիստոնէութեան մէջ:

Մի անգամ որ Քրիստոս ներկայանում է իբրեւ լոյս և արեգակ, քնականաբար Ս. Կոյսն եւ գովաբանում է իբրեւ մայր լուսոյ.

Այսօր աստեղք եւ լուսն
Ընդ արեւու հրճուելով՝
Կովնն զլոյսն ի հօրէ.
Յաւուր ծննդեան լուսոյ մօրն (եր. 5, 25, 39 եւլն):

Նրա պատկերը սակայն աւելի թանձրանում է, և Նա դառնում է իսկապէս լոյս, երկին վեհադոյն, լուսաւոր երկնակամար, տաճար լուսոյ, «առաւօտ խաղաղութեան և արուսեակ զուարթար» (28, 59, 143, 149 եւլն), պայծառ երկինք և ամպ լուսեղէն.

արեւելք, որից ինչպէս մի արշալոյսից ծագում է արեգակը և լուսաւորում:

Խորանայարկ, կամարանման

Յօրինեցար սուրբ կոյս Աստուածածին...

Աստուածածին, խորան լուսոյ

Անվայրաւիակ արփւոյն կենաց:

Որ եղեր արեւելք

Արեգականն արդարութեան... (եր. 17. 28. 36. 61. 469. 266 ելի):

Աստուածածինը համեմատուելով ամպի հետ՝ բնականաբար իր մէջ ընդունում է հին հաւատալիքների ուրիշ կողմեր եւ. «Ամպ թեթեւ և լուսաւոր, որ զանձրերն կենաց ի քեզ հեղեալ ի յերկնային ծովէն, հոսեցեր ի յերկիր ծարաւուտ» (եր. 49. 213. 367. 473 և այլն): Պատկերները երբեմն առնւում են ծառ ու ծաղկից՝ «աստուածատունկ խնկարեր ծառ յանուշահոտ բուրաստանէն, որ ի գնացս հողւոյն վտակաց տնկեցար և զանմահութեան պտուղն ի ժամուհաւոր մեզ» (եր. 162):

Մի գերաշրջալ ծաղիկ, բուրեղալ յեղեմայ,

Հոս անմահութեան ծննդոցս Եւայի... (եր. 58):

Ինքն Աստուածածինը պատկերացւում է անձամբ իբրեւ մի մարդաբանական, ծիրանազգեաց բերկրեալ սուրբ կոյս, քան զերկինս բարձրագոյն և քան զարեգակն պայծառագոյն, ամբողջ լոյս, որի շուրջը փառում է համատարած լոյսը, որ վրան հագած ունի արեգակը «և ընդ ոտիւք լուսին ստուերառեալ» (եր. 11, 29, 66. 213. 470 ելն), և որին աղղը և աղինք անդադար երգով մեծացուցանում են:

Զքեզ, ամենօրհնեալ Աստուածածին,

Մայրդ լուսոյ և առաջատ Աստուծոյ բանին,

Մեծացուցանեմք:

Զքեզ, պայծառ երկինք և ամպ լուսեղէն,

Մտող արարչին և մօրենի անկիղելի,

Մեծացուցանեմք:

Մ. Արեղեան.